

Capitolul 1

CADRUL CONCEPTUAL AL CREATIVITĂȚII. FACTORI DE INFLUENȚĂ ȘI TEORII EXPLICATIVE

1.1. DEFINIȚII ALE CREATIVITĂȚII ȘI DELIMITĂRI CONCEPTUALE

Termenul de creativitate are ca premisă etimologică verbul latin „creare”, care înseamnă „a naște”, „a făuri”, dar a apărut mult mai târziu decât acesta. Cu toate acestea, conținutul pe care îl incumbă acest concept este abordat încă din *antichitate* sub diferite aspecte. În cultura occidentală capacitatea omului de a produce noul era privită mai degrabă ca fiind o chestiune de inspirație divină. În cultura greacă, de exemplu, cele nouă Muze erau responsabile cu medierea inspirației dinspre zei către oameni, în timp ce în tradiția creștină actul creației reprezenta o expresie a voinței unui Dumnezeu atotputernic, singurul capabil să creeze ceva complet nou. În opoziție, în cultura orientală creația era considerată o formă de descoperire sau imitație a elementelor materiale existente în univers și aflate într-un echilibru perfect, în care oamenii sau alte ființe nu pot interveni (Albert, Runco, 2005).

Concepțiile antice referitoare la individul creativ nu au fost contestate timp de 1200 de ani, în *Evul Mediu* menținându-se ideea că „aptitudinile extraordinare ale unui individ (aproape întotdeauna de sex masculin) reprezintă manifestarea unui spirit exterior pentru care individul nu constituie decât un mediu” (Albert, Runco, 2005, p. 31). Această viziune asupra creativității individului a constituit unul dintre impedimentele majore în calea progresului cercetării în domeniul creativității.

Renașterea și mai apoi *Iluminismul* au adus schimbări semnificative acestei concepții, determinând considerarea atributelor deosebite ale marilor artiști și filosofi ai timpului ca fiind manifestări proprii individului și nu de origine divină (Niu, Sternberg, 2006). În secolul XVIII, strâns legat de teoria artei, s-a dezvoltat conceptul de imaginație care a fost etichetat de Thomas Hobbes ca fiind un element cheie al cunoașterii umane (Runco, Albert, 2010). În acest context, William Duff a fost unul dintre primii gânditori care au făcut distincția între talent și geniu – acesta din urmă având în plus față de productivitatea primului și capacitatea de a crea noul (Dacey, 1999).

Apariția darwinismului a declanșat o creștere a interesului pentru studiul diferențelor individuale în *a doua jumătate a secolului XIX*, iar problematica creativității a devenit o temă centrală a dezbaterilor despre supraviețuire, evoluție și adaptare. Unul dintre pionierii acestui curent a fost Sir Francis Galton, care a considerat capacitatea de a crea ca fiind expresia unei inteligențe superioare și a demarat un set de cercetări menite să demonstreze că inteligența are o foarte însemnată componentă ereditară, fapt care a consolidat pentru totdeauna „disocierea geniului de supranatural” (Albert, Runco, 2005, p. 38). Influența demersurilor realizate de Francis Galton în studiul creativității a fost resimțită o perioadă îndelungată, punând-și amprenta pe teoriile privind creativitatea dezvoltate la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Cercetările care au continuat linia lansată de Sir Francis Galton s-au concentrat pe capacitatea umană de a produce asociații sau combinații noi din elemente comune, pe aprofundarea modului de gândire și de acțiune a persoanelor înalt creative și pe delimitarea și evaluarea gândirii divergente.

În *secolul XX* creativitatea s-a conturat treptat ca o temă de cercetare circumscrisă psihologiei, care, deși proaspăt acceptată ca știință, prindea din ce în ce mai mult elan în abordarea științifică și metodică a unor teme de interes, încercând să ofere răspuns la întrebările ce vizau cunoașterea omului la nivel metafizic. În prima jumătate a secolului s-au remarcat cercetările lui Lewis Terman pe tema genialității și ale lui Catherine Cox, care încearcă să deceleze o configurație a trăsăturilor specifice persoanelor cu performanțe creative excepționale prin studiul biografiilor acestora și care au condus la formularea concluziei că fenomenul creativității este multiplu determinat (Albert, Runco, 2005).

În 1926, ca urmare a autoanalizei unor matematicieni și oameni de știință de seamă ai vremii – Hermann von Helmholtz, Henri Poincaré etc. –, Graham Wallas publică unul dintre primele modele ale procesului creativ, indicând cinci etape ale acestuia: prepararea (explorarea problemei), incubația (internalizarea problemei la nivel inconștient), sesizarea („senzația” că soluția este gata să apară) – această etapă este uneori omisă atunci când această etapizare a procesului creator este reprodusă în alte lucrări de specialitate –, iluminarea sau insight-ul (identificarea soluției la nivel conștient), verificarea (evaluarea conștientă a soluției și aplicarea ei) (Ward, 2003).

Paul Popescu-Neveanu (1978, p. 152) îl desemnează pe Gordon Willard Allport ca fiind primul care folosește termenul de creativitate, deși este foarte probabil ca psihologul american să fi preluat termenul de la poetul polonez din secolul al XVII-lea Maciej Kazimierz Sarbiewski (Tatarikiewicz, 1980) și doar să-i fi oferit sensul psihologic mai apropiat de cel utilizat în era contemporană – cel de dispoziție generală a personalității spre nou care determină o anumită organizare a proceselor psihice în sistemul de personalitate.

În *perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial*, cercetările privind creativitatea s-au centrat progresiv spre investigarea trăsăturilor de

personalitate, a abilităților generale și specifice, precum și a atitudinilor indivizilor cu un nivel superior de creativitate, dar și către comparația acestora din urmă cu indivizii cu aptitudini medii. Majoritatea lucrărilor au evidențiat diferențe interindividuale majore între cele două categorii de subiecți în ceea ce privește factorii de dezvoltare și de mediu familial. De asemenea, odată cu dezvoltarea testelor de inteligență, s-a acordat un interes deosebit studiului relației dintre coeficientul de inteligență și nivelul de creativitate.

În decada 1950-1960 personalitatea creativă devine o temă de cercetare de actualitate în arealul studiilor psihologice, iar conceptul de creativitate este clar delimitat de cel de genialitate sau de talent, nemaifiind înțeles ca o abilitate specifică doar celor care obțineau performanțe înalte într-un anumit domeniu. Ea rămâne însă, în viziunea cercetătorilor vremii, o abilitate tributară nivelului de inteligență al individului, viziune exprimată și în modelul tridimensional al intelectului propus de Joy Paul Guilford (1967), care acordă un rol preponderent factorilor gândirii divergente: fluiditate, flexibilitate, originalitate și elaborare.

Discursul memorabil pe care J. P. Guilford îl ține în 1950 în calitate de președinte al American Psychological Association (APA – Asociația de Psihologie Americană) impulsionează cercetarea în domeniul creativității și are ca și consecință înființarea mai multor institute de cercetare a creativității (Sternberg, Lubart, 2005), dar și introducerea în universități a unor cursuri de gândire creativă pentru studenți (Munteanu, 1994). Aceste demersuri vor conduce la conturarea unei perspective mai ample și mai corecte asupra creativității, care, odată cu viziunea personalistă promovată de F. Barron și Donald W. MacKinnon, se va impune ca o proprietate a întregului sistem psihic uman (Munteanu, 1994; CEF, 2010).

Redefinirea creativității ca o caracteristică generală a oricărui individ, aflată la diverse nivele de dezvoltare, a atras după sine o perioadă fecundă pentru cercetările asupra metodelor de evaluare și de stimulare a creativității, cercetări realizate de Alex F. Osborn, Paul E. Torrance, Joy Paul Guilford, Sidney J. și Bea Parnes, Morris Stein (CEF, 2010).

Progresul înregistrat în domeniul creativității în ultima jumătate de secol este departe de a fi nesemnificativ, însă acest aspect al personalității rămâne *extrem de controversat* încă. Acest concept a fost definit de-a lungul timpului în multe feluri și încă *nu există un acord unanim* cu privire la ce reprezintă creativitatea. Referindu-se la creativitate, J. Kathena (1982, p. 332) remarcă că „este un fenomen ambiguu, cu o descriere incompletă și o măsurare nesigură”, date fiind multiplele teorii și perspective din prisma cărora a fost descris: ca fenomen rațional ori ca fenomen psihedelic, ca un rezultat al practicilor din copilărie sau ca o predispoziție personală înnăscută, ca fiind asociat proceselor cognitive superioare derulate la un nivel înalt de performanță sau ca fiind asociat tulburărilor mentale etc. Cert este faptul că se scriu încă multe cărți despre creativitate și se fac încă multe cercetări pe această temă, tocmai pentru că psihologii

cunosc faptul că există suficient de multe lucruri rămase necunoscute referitor la creativitatea umană, la modul în care se manifestă ea și la factorii care o determină și o modelează.

1.1.1. Definiții și concepții internaționale asupra creativității

În literatura de specialitate există *numeroase accepțiuni ale termenului de creativitate*. Peter Meusburger (2009) susține că o trecere în revistă a modalităților în care este definită creativitatea la ora actuală în literatura de specialitate a condus la identificarea a peste o sută de definiții diferite. Cel mai adesea elementul care le diferențiază însă este perspectiva din care acest concept este privit, care pune uneori accentul pe produsul creat, alteori pe procesul creator ori pe persoana creatoare.

Astfel, punând accentul pe *produs*, Charles Spearman (1931, p. 148) consideră creativitatea ca fiind puterea minții umane de a genera conținut nou, prin realizarea de noi asociații. Frank X. Barron (1968) înțelege creativitatea ca abilitatea de a realiza ceva nou. Irving A. Taylor (1975) propune ca definiție inițială a creativității modul diferit de percepție al mediului înconjurător și rezultatul reinterpretării propriei experiențe în beneficiul întregii societății – el va reveni ulterior asupra definiției, insistând pe combinația de factori de personalitate care contribuie la dezvoltarea personalității creatoare. Există și autori, cum sunt Margaret Boden și Anna Craft, care recunosc că utilitatea produsului creator se poate manifesta la un nivel mai restrâns, cum ar fi nivelul individual (Boden, 2004; Craft, 2001-a).

Din perspectiva *procesualității* sale, creativitatea este definită de Brewster Ghiselin (1952) ca fiind un proces de schimbare ale cărui produse noi și originale transformă mediul înconjurător. Morris Stein (1974, 1975) consideră creativitatea ca procesul care dă naștere unei lucrări noi, acceptată ca utilă sau satisfăcătoare de un anumit grup social pentru o anumită perioadă de timp.

Definirea creativității ca proces a condus la identificarea unor *etape succesive* pe care le traversează individul pentru a ajunge la crearea unui produs. Numărul acestor etape diferă de la un autor la altul, existența unora sau a altora ori ordinea lor fiind contestată. Astfel, Graham Wallas (1926) identifică patru etape: *pregătirea* (definirea termenilor, observația, documentarea), *incubația*, *iluminarea* și *verificarea*. Frank Barron (1968) păstrează numărul etapelor, însă le redenumeste prin analogie cu viața unui copil: *concepție*, *gestație*, *naștere*, *creștere*. Joseph Rossman (1931) aduce numărul etapelor procesului creativ la șapte: *identificarea problemei*, *analiza problemei sau nevoii*, *documentarea sau trecerea în revistă a tuturor informațiilor disponibile*, *formularea tuturor soluțiilor obiective*, *analiza critică a fiecărei soluții și identificarea avantajelor și dezavantajelor aplicării lor*, *invenția sau nașterea unei idei noi*, *experimentarea soluției și cizelarea rezultatului*. Alex F. Osborn (1953)

cosmetizează modelul oferit de Rossman prin rearanjarea etapelor și redenumirea lor, preluând termeni și din modelul propus de Graham Wallas. Cu toate acestea, „indiferent de succesiunea fazelor procesului creator, important rămâne caracterul evolutiv, dinamic al creativității care devine creație, trecând din potențialitate în aspecte manifeste” (Popescu, 2007, p. 7).

În cazul în care accentul este plasat asupra *persoanei*, creativitatea este definită fie ca facultate sau capacitate de a inventa, de a realiza un produs nou și valoros, fie ca o caracteristică a personalității persoanei. În prima accepțiune, creativitatea se apreciază ca o *capacitate general umană*, care există în diverse grade și proporții la fiecare individ – acest punct de vedere permite stimularea, educarea și antrenarea creativității asemenea oricărei alte abilități. În această direcție se înscrie și definiția dată de Hubert Jaoui (2000), care consideră că fiecare om posedă un potențial creativ înnăscut și că aptitudinea de a inova plecând de la un set de elemente preexistente poate fi dezvoltată prin metode și tehnici specifice. În sprijinul acestei idei, el creează metoda PAPSA de educare a creativității în cinci etape: Percepția problemei, Analiza contextului problemei, Producția de alternative de soluționare, Selecția soluției optime pentru rezolvarea problemei și Aplicarea soluției alese. Edouard Limbos (1988) la rândul său privește creativitatea ca pe o aptitudine de a găsi soluții inedite și originale la probleme, utilă mai cu seamă în stabilirea și menținerea raporturilor sociale.

În sens mai larg, creativitatea se referă și la găsirea de soluții, idei probleme, metode etc. care nu sunt noi pentru societate, dar la care s-a ajuns pe o cale independentă. La această viziune aderă și Jacob Moreno (1987), inițiatorul psihodramei ca metodă psihoterapeutică, care consideră creativitatea o resursă individuală indisolubil legată de sănătatea mintală, concretizată în capacitatea omului de a-și asuma cât mai multe roluri, într-o manieră cât mai flexibilă și originală în raport cu propriul sine.

În cea de-a doua accepțiune, creativitatea este o *dimensiune complexă a personalității*, care se regăsește și la alte forme de existență dar cunoaște cea mai marcată dezvoltare la ființele umane și care permite adaptarea organismului la mediul înconjurător printr-o anumită organizare a proceselor psihice (Allport, 1991). În această ordine de idei, latura transformativ-constructivă a personalității integrează întreaga activitate psihică într-un sistem „deschis și în creștere” (Allport, 1991, p. 96) capabil de manifestări exterioare care îl fac să se redefinească continuu în raport cu mediul exterior. Această viziune asupra creativității a determinat numeroase încercări ale teoreticienilor din domeniul psihologiei de a identifica caracteristici ale personalității creatoare. Astfel, Joy Paul Guilford (1967) distinge factori intelectuali precum fluiditate, flexibilitate, originalitate, elaborare, în timp ce Calvin W. Taylor (1964) se concentrează pe fațeta atitudinală a personalității, stabilind ca trăsături definitorii ale personalității creatoare toleranța față de situațiile ambigue, încrederea în propriile capacități, lipsa de îngâmfare. Studiile derulate de Donald W. MacKinnon

(1976) conduc la identificarea ca principale caracteristici ale personalității creative independența în gândire și acțiune, toleranța față de situațiile ambigue, capacitatea de asumare a riscurilor, interesul pentru muncă, dorința de cunoaștere și înțelegere a lumii înconjurătoare și valorizarea intereselor colective ale societății mai presus de interesele personale. Viktor Löwenfeld (1987) enumeră ca trăsături care creionează portretul personalității înalt creatoare sensibilitatea față de probleme, sensibilitatea față de fenomenele din mediul înconjurător, identificarea cu problemele altor persoane sau societăți, variabilitatea ideilor, capacitatea rapidă de adaptare la orice situație, originalitatea.

Lista autorilor preocupați de studiul creativității care și-au adus contribuția la patrimoniul internațional de definiții ale acestui concept este mult mai amplă. Ne vom opri însă în cele ce urmează asupra a trei dintre acești teoreticieni de talie internațională, ale căror studii și teorii au marcat nu doar domeniul creativității, ci și tema cercetării de față.

1.1.1.1. Creativitatea în concepția lui Alex F. Osborn

Alex F. Osborn reprezintă unul dintre cele mai sonore nume din sfera contribuțiilor privitoare la creativitate, fiind membru fondator al Fundației pentru Educație Creativă, care a luat ființă în 1954, și fondator al primului Institut de Rezolvarea Creativă de Probleme, în 1955. A pornit de la ideea că orice om are un potențial creativ asemănător cu lampa lui Aladdin, pe care îl poate dezvolta și valorifica. Date fiind valențele pe care le atribuia creativității în dezvoltarea copilului, în practicarea hobby-urilor de orice fel, în rezolvarea problemelor maritale, în exercitarea profesiei sau în menținerea sănătății și bunăstării, preocuparea sa majoră în domeniul creativității a fost aceea de a educa gândirea creativă, fapt pentru care a făcut adesea lobby pentru introducerea demersurilor de dezvoltare a creativității în școli.

A privit fenomenul creativ prin prisma echilibrului între analiză și imaginație, identificând șapte etape ale acestuia (Osborn, 1953):

- a) ***orientarea*** – constă în identificarea problemei;
- b) ***pregătirea*** – se referă la strângerea de informații relevante;
- c) ***analiza*** – presupune descompunerea structurală a materialului relevant;
- d) ***ideația*** – are în vedere găsirea de alternative cât mai variate;
- e) ***incubația*** – se referă la abandonarea problemei la nivel conștient, pentru a stimula fenomenul iluminării;
- f) ***sinteza*** – se concretizează în combinarea elementelor și asamblarea soluției;
- g) ***evaluarea*** – presupune verificarea ideii rezultate.

Alex Osborn consideră că evaluarea reprezintă un factor contraproductiv pentru creativitate. Recomandarea pe care o face pentru stimularea fluxului ideatic este aceea de suspenda cenzura gândirii până în momentul sintezei, când va fi necesară pentru